

Філософія ціннісних відношень

**Іван
ЗЯЗЮН**

*доктор
філософських наук,
професор*

*дійсний член
НАПН України*

*директор Інституту
педагогічної освіти
і освіти дорослих
НАПН України*

Від грецьких «*axia*» – цінність і «*logos*» – вчення набула життєвості філософська дисципліна аксіологія, що досліджує змістове навантаження категорії «цінність», структури та ієрархії ціннісного світу, способи його пізнання й онтологічний статус, а також природу і специфіку ціннісних суджень та відношень. «Цінності особистості утверджують систему її світоглядних орієнтирів, під якими розуміється сукупність найважливіших якостей внутрішньої структури особистості, які є для неї особливо значущими. Такі ціннісні орієнтації утворюють певну основу свідомості та поведінки особистості, безпосередньо впливають на її розвиток» [3,405]. Термін «цінність» уведений до вжитку в 1902 р. французьким філософом П. Лапі, а в 1904 вже використовувався завдяки філософській проникливості Е. фон Гартмана в якості визначення одного із розділів філософії.

В історії філософського опанування ціннісної проблематики виокремлюється кілька періодів. Починаючи від античності і завершуючи післякантівською епохою, можна говорити про звернення до неї переважно зі смисловим навантаженням «контекстного характеру». За всіх важливих досягнень філософії І. Канта у ній ні категорія цінність, ні ціннісний світ, ні ціннісні судження ще не стають предметом спеціальної філософської рефлексії. В історії аксіології, як реальної філософської дисципліни, можна вирізнити принаймні три основні періоди:

1) Передкласичний (1806–1890 рр.). Своім широким упровадженням у філософію категорія цінності зобов'язана Г. Лотце, який використовує її практично в усіх своїх численних творах. «Головним органом» ціннісного світосприймання Лотце вважає своєрідне натхнення (згусток естетичних почуттів), яке визначає відчуття цінностей і співвідношення останніх.

2) При всій своїй суб'єктивності цінності не створюються суб'єктом (так міркував Кант), а лише відкриваються ним. Між цінністю в речах і здатністю суб'єкта актуалізувати її існує кореспондентність, за яку відповідає Бог як Світовий Розум.

3) Починаючи від Лотце, поняття цінностей – естетичних, моральних, релігійних – стають загальнознаючими одиницями філософської лексики. А. Рітчль

співвідносив предмети віри, на відміну від наукових чи метафізичних, з формулюваннями ціннісних суджень. Ф. Brentano поділив психологічні феномени на класи уявлень, суджень і душевних переживань, з яких останні відповідальні за почуття задоволення чи незадоволення та є основоположними для ціннісних суджень. Істотним загостренням інтересу до ціннісної проблематики тогочасна філософська культура зобов'язана Ф. Ніцше, який проголосив у своїй незакінченій праці «Воля до влади» знамениту афористичну вимогу «переоцінки всіх цінностей».

4) Класичний період (1890–1930 pp.) ознаменований справжнім «аксіологічним бумом», коли ціннісна проблематика раптово набула переваг над іншими подібними категоріями у тодішній європейській філософській думці. Класичну аксіологію треба розглядати як єдність аксіології «формальної» – вивчення загальних законів ціннісних відношень – і «матеріальної» – вивчення структури та ієрархії наявних «емпіричних» цінностей. До цих двох «предметностей» можна додати аксіологічну «онтологію» – вивчення суб'єктивності/об'єктивності цінностей, їх буттєвої локалізації і співвідношення з існуванням, а також «гноссологію» – дослідження місця цінностей у пізнавальному процесі. У «формальній» аксіології систематизувались передусім такі аксіологічні аксіоми: 1) існування деякої позитивної цінності = позитивна цінність; 2) існування певної негативної цінності = негативна цінність і т.п. (Brentano); близькі їй реляції цінності й повинності, закон виключеного третього – одна й та сама цінність не може бути водночас і позитивною, і негативною (М. Шелер); формулювання закону «специфічного відношення цінностей» (із двох цінностей одна може бути більшою, друга – меншою; додавання $A+B$ цінніше, ніж A); «ціннісної інверсії», ціннісного «обміну» ($A+B = B+A$), зіставлення – якщо B цінне, оскільки цінне A , то A цінніше за B (Т. Лессінг).

«Матеріальна» аксіологія відповідає способам ієрархізації основних класів цінностей. Е. фон Гартман запропонував ціннісний ряд: задоволення – доцільність – краса – моральність – релігійність, що нагадує ієрархію блага (добра) Платона у його «Філебе». Субординації цінностей приділяв спеціальну увагу Г. Мюнстерберг. Найбільш глибоке осмислення принципів «матеріальної» аксіології знаходимо у М. Шелера.

Ієрархія ціннісних модальностей описується в послідовності чотирьох рядів: 1) ціннісний ряд «приємного» і «неприємного»; 2) цінності вітального почуття: всі якості, які охоплюють протилежності «благородного» й «низького», а також цінності сфери значень «благополуччя» і «добробуту»; 3) сфери духовних цінностей: «прекрасне» і «шотворне» та все коло естетичних цінностей; «справедливе» і «несправедливе», тобто сфера етичних цінностей; і, цінності справжнього пізнання істини, які прагне реалізувати філософія. 4) вищою ціннісною модальністю є модальність «святого» і «не святого»; основна її ознака – те, що вона виявляє себе лише в «абсолютних предметах», а решта цінностей є її символами. Кожній із цих чотирьох ціннісних модальностей відповідають свої «чисті особистісні типи»: художник насолоди, герой чи духпровідник, геній і святий і т.п.; відповідні співтовариства – прості форми «суспільств»; держава, правове й культурне співтовариство любові (церква). Інші значущі схеми ієрархізації цінностей розроблялися баденською школою неокантіанства (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт), а також персоналістом В. Штерном, який розрізняв цін-

ності-цілі і ціннісності: останні є засобами для попередніх, але й серед попередніх деякі можуть бути засобами для інших, вищих цінностей. Ієрархія «самоцінностей» є ієрархією особистостей різних порядків. Її завершує «самоцінність» із безмежною само-ціннісною повнотою – Божественною Всеособистістю. «Ціннісна ситуація», як і пізнавальний акт, передбачає наявність трьох необхідних компонентів: суб'єкта (у даному разі – «оцінника»), об'єкта (тобто «оцінюваного») і певного відношення між ними (у даному разі – «оцінювання»). Оскільки всі три компоненти утримуються в ній уже аналітично (входять в саме її поняття), то не було філософів, які могли б заперечувати бодай один із них. Розходження пов'язувалися переважно з порівняльною оцінкою їх місця в «ціннісній ситуації» і, відповідно, онтологічним статусом цінностей.

Розуміння ціннісного відношення можливе лише за системного підходу до людської діяльності й сутності людини. Це дає не протиставляти духовні якості людини її природній основі, а синтезувати їх у процесі досягнення загальних цілей. При цьому важливо враховувати обставину, підкреслену М. Нікандровим: «... Цілі вторинні по відношенню до цінностей ... є своєрідним третім поверхом», що «вони в конкретному освітньому плані фіксують те, що склалось у житті, в менталітеті народу і/чи проголошено різними способами як норма», а також що «змінюються цінності – змінюються норми – змінюються цілі виховання» [1, с. 22]. Оцінюючи навколишній світ, людина систематизує свої прагнення, оптимізує свої відношення з оточуючими природними і соціальними обставинами. Ціннісна культура формується всіма умовами життя людей і водночас впливає на них з боку природи й суспільства. Цінності зумовлюються і підтримуються компетентністю індивіда. «Розвиток компетентності нерозривно пов'язаний із системою цінностей. Тому виявлення ціннісних орієнтацій індивіда, надання йому допомоги з метою більш глибокого їх усвідомлення, подолання ціннісних конфліктів й оцінка альтернатив є основою будь-якої програми розвитку компетентності» [2, 187]. Завдяки універсальності людської діяльності стає можливим об'єднання в ціннісному відношенні суб'єктивно-людського й об'єктивно-природного.

Мозкові механізми – продукти розвитку предметної діяльності. Свідомість – відкрита суб'єктові картина світу, в яку включений і він сам, його дії та стани. Образ, викликаний зовнішнім впливом, із самого початку «віднесений» до зовнішньої по відношенню до мозку суб'єкта реальності, він не проєктується на зовнішній світ, а виводиться з нього. Неправильно оголошувати поняття цінності виключно нормативним і цільовим. Відношення за своєю природою процесуальне, воно є психіко-психологічною і практичною діяльністю. Орієнтація на будь-які цілі, предмети, властивості вимагає їх реалізації, здійснення. Цінності поєднані з дійсністю за рахунок включеності в діяльність. Вони організують поведінку, надаючи їй генеральні інтенції, регулюють творення суцього. Зв'язок діяльності з цінністю взаємний. Діяльність не може визначатися без цінності. А в людській діяльності неможливий поділ світу на лише зовнішні, чи на винятково внутрішні реальності. Суб'єктивні мотиви діяльності завжди усвідомлюються і реалізуються об'єктивно – у цілепокладаннях дії і предметних операціях. У свою чергу, діяльність, чи операції набувають предметної визначеності лише тоді, коли вони пройняті єдиним внутрішнім мотивом, усвідомленою метою, чи конкретним завданням. Цінності виявляються в конкретних діях, відношеннях. Різноманітність цінностей цілком відображає різноманітність структури людської діяльності.

Людина так чи інакше оцінює все, з чим має справу, все, що її оточує. Об'єктом ціннісного відношення може бути будь-який предмет чи явище. У ціннісну реальність людини включений увесь світ. Дійсність, яку вона пізнає, перетворює, споглядає є єдністю суб'єкта й об'єкта в ціннісному відношенні. Світ має широку позитивну значущість для людини. Згідно з цим практично кожний предмет чи явище має ціннісні властивості. Як частина цього світу, як річ, людина сама існує лише у відношеннях зі світом. Навколо людини перебувають речі, яких вона наділяє ціннісними властивостями і які вважає цінними. Людське життя є низкою практично нескінченних дій, змістом яких є досягнення за допомогою відповідних засобів безкінечної кількості різноманітних цілей. Усі ці речі, властивості й відношення, в яких вони виявляються, цілі засоби є світом людських цінностей. Можна стверджувати, що усі цінності людства – це цілий світ. Вживання цього терміну не означає протиставлення ціннісного світу світові матеріальному, реальному. Поняття «світ» прикладне до цінностей у його загальнофілософському значенні, а саме як цілісної сукупності предметів і явищ, яким притаманна певна внутрішня єдність, а також розчленованість, множинність і достатній рівень складності.

Цінності існують як речі і властивості, суспільні ідеали чи індивідуальні ціннісні уявлення, що виявляються в різних формах поведінки і діяльності людини, перетворюючись водночас у предметне та соціальне середовище. Людські інтереси і потреби є тим стрижнем, навколо якого об'єднуються ціннісні реальності. Сфери потреб та інтересів людини постійно поглиблюються й розширюються. Водночас розширюються й межі ціннісної реальності. Людина залучає всі нові явища й предмети до своєї духовної і практичної активності. Увесь цей різноманітний світ об'єктів зводить воедино телеологічний характер ціннісного відношення. Людина – істота цілісна, всебічна, універсальна. Усі відношення людини є єдиним, неперервним процесом доцільності і цілепокладання. Вся навколишність залучається до процесу досягнення мети, де цінністю стає й сама мета, і всі придатні для її досягнення речі, явища, властивості. При цьому матеріальне й духовне, суб'єктивне і об'єктивне, природне й соціальне зливаються в єдиній реальності – реальності ціннісного відношення, невіддільного від об'єктивного життєвого процесу.

Існує аксіологічна система, в центрі якої знаходиться людина. Людина ніколи не протистоїть навколишньому світу, вона існує разом із ним і в ньому. Людина занурена в предметну і культурну реальність. Для останньої, на переконання П. Сорокіна, саме «цінність слугує основою й фундаментом всякої культури» [4, 429]. Із цієї позиції кожна із трьох історичних типів культурних понад-систем (ідеаціональної, ідеалістичної і почуттєвої) «володіє власною системою істини й знання, власною філософією та зразком «святості», власними уявленнями належного і сущого, власними формами вишуканості та мистецтва, своїм норовом, законами, кодексом поведінки, своїми домінуючими формами соціальних відносин, зрештою, власним типом особистості з притаманним лише їй менталітетом і поведінкою»¹ [4, 439].

¹Ідеаціональний принцип – це «понадчуттєвість і понадрозум Бога, як єдиної реальності й цінності». Ідеалістичний принцип перехідний, згідно з ним «об'єктивна реальність частково понад чуттєва і частково почуттєва». Почуттєвий принцип означає, що «об'єктивна дійсність і її смисл сенсорні». «Основний смисл нашої сучасної почуттєвої культури – світський і раціональний, утилітарний – відповідають цьому світові [4, 432].

Її (людини) переживання, почуття складають внутрішній власний світ як складову світу всього людства. Будь-який об'єкт може володіти ціннісними властивостями, або володів ними раніше, чи володітиме ними згодом, тобто є так чи інакше потенційною цінністю. Практично все навколо нас в різному рівні втягнуте у сферу життєвої активності людини, а отже, і в ціннісні відношення. Ціннісну свідомість складає система понять і категорій, уявлень про цінності. Вона охоплює цілі й ідеали, переконання, норми і принципи, погляди на всю систему відношень людини зі світом з огляду на її зацікавленість. Цінності відображають світ у свідомості людини. У ціннісних уявленнях уособлюється ідеальна форма предметного світу, його властивості, зв'язки й відношення, пізнанні і використовувани крізь призму їх значущості для активності людини. Норми, ідеали, ціннісні категорії взаємозв'язані, ієрархічно розміщені, вони є програми поведінки окремих особистостей, груп, колективів і людства в цілому.

Цінності існують як значущість, що виникає на основі потреб та інтересів людини і в предметному світі виступає в якості властивості чи речей. Але тлумачення значущості як функціональної характеристики не вичерпує її змісту. Те, що перебуває з одним явищем у відношенні (наприклад, функціональній залежності), обов'язково перебуває у причинно-наслідковому зв'язку з якимось іншим явищем. Функціональна залежність не має безпосереднього причинно-наслідкового змісту. Але значущість виникає як момент взаємодії об'єкта і суб'єкта. Властивості об'єкта можуть виявлятися лише у взаємодії. Взаємодія є інтегруючим чинником, із допомогою якого відбувається об'єднання частин у певний тип цілісності. У зв'язку з цим ціннісне відношення можна розглядати як систему.

Є визначення системи як відношення, що володіє деякою наперед заданою властивістю. Система є сукупністю елементів, що перебувають у відношеннях та зв'язках один із одним і утворюють певну цілісність, єдність. Якість системи визначається елементами і структурою та їх взаємодією. У ціннісному відношенні зміст цієї взаємодії зумовлюється природою її елементів, у даному разі – людини і об'єктів навколишнього світу. Вся предметна і духовна реальність як потенційний об'єкт ціннісного відношення утворює субстратний рівень організації ціннісного відношення як системи. Така схема детермінована як особливостями сприймаючого суб'єкта, так і якісними характеристиками об'єкта – цінності.

Структурний рівень організації системи складає системо-утворювальне відношення, у даному разі – відношення людини з навколишнім світом. Конкретні вияви цього всезагального відношення зумовлюють зміст певно визначеного ціннісного відношення і ту цінність, яка виявляється в даному конкретному ціннісному відношенні. Концептуальний рівень організації системи ціннісного відношення утворюють потреби та інтереси людини, вся сукупність її природи. Саме ці фактори визначають фундаментальні зв'язки взаємодії людини зі світом, детермінують особливості ціннісного сприймання нею (людиною) навколишнього світу і самої себе. Мета взаємодії людини зі світом – у здійсненні людської природи, а системо-утворювальна властивість у ціннісному відношенні – значущість предмета для людини чи суспільства. Ціннісне відношення як система визначається концептуально-структурним змістом, розвивається залежно від рівня задоволення людиною своїх актуальних потреб та інтересів у визначених відношеннях із світом.

Ціннісне відношення набуває властивостей системи: цілісністю (значущість виникає як результат взаємодії, вона не зводиться до властивостей елементів ціннісного відношення), ієрархічністю (кожен компонент ціннісного відношення може розглядатися як система, при цьому кожне ціннісне відношення є одним із компонентів більш широкої системи – системи ціннісних орієнтацій людини і суспільства). Ціннісне відношення – це система із гнучкими зв'язками між елементами, що мають імовірнісний характер (зумовлений як непередбачуваністю виявів людської природи, так і різноманітністю видів відношень людини зі світом). Всю різноманітність світу можна уявити як сукупність речей, властивостей і відношень. Це і є реальність – реальність як «все існуюче». Цінності органічно вплетені, нерозривно пов'язані з кожним елементом цієї реальності. Реальність предметного середовища чи соціально-історичних обставин, у межах яких розгортається певне ціннісне відношення, не підлягає сумніву. Ціннісне відношення не може бути відірваним від комплексу всіх інших відношень, в яких перебувають його об'єкт і суб'єкт. Цінності існують там, де існують речі, властивості і відношення.

Світ цінностей є різнобічним утворенням. При цьому він є закономірною складовою світу природного. У неживій природі об'єкти взаємодіють між собою, не маючи ціннісного відношення. Але жива природа – це результат розвитку неживої матерії. Нежива природа утримує в собі потенційну можливість бути ціннісною. Коли виникає жива матерія, з'являється доцільність, ця можливість переходить у дійсність, всі об'єкти навколишнього світу стають потенційними ціннісними об'єктами. Традиційно вважається, що світ цінностей – специфічно людське утворення, а сама аксіологічна здатність у розвиненому вигляді пов'язана лише з соціальністю. Водночас чисельні факти засвідчують, що всім живим організмам властивий відпрацьований механізм біологічної оцінки. Можна передбачати, що всій матерії притаманна вибірковість, органічно пов'язана з відображенням (віддзеркаленням). За таких обставин ціннісний аспект життя людини виступає як розвиток фундаментальної властивості всіх взаємодіючих об'єктів – відображення впливу зовнішнього середовища.

Співвідношення життя і цінності важливе для розуміння їх сутностей. Тут варто виокремити два моменти: 1) чи можна поширювати поняття цінності на феномен органічного життя?; 2) чи можна обґрунтувати природне походження культурних цінностей? Відповідь на перше питання пов'язане зі встановленням телеологічного характеру ціннісного відношення, що робить його частиною загальної проблеми телеології в природничих науках. Тут науковці мають двояку інтерпретацію проблеми. З одного боку, пропонується чітке розмежування між простою цілеспрямованістю явищ життя і природи та реальною ціннісною спрямованістю поведінки людини. З іншого – ціннісно навантажена телеологія існує скрізь, де є відношення значущості, що засвідчує позитивну відповідь на питання щодо поширення поняття цінності на живу природу. Звичайно, перше твердження переважає: неправомірно прирівнювати функціональну телеологію живого до світу свідомо обраних людських цінностей. Але важливіша й інша обставина: сам факт можливості зіставлення цінностей і значущості в природі дає підставу сказати, що цінності створює увесь світ у процесі свого розвитку, бо людина є частиною цього світу.

Відношення значущості формується в універсумі задовго до появи людини і людської культури. Воно в абсолюті невіддільне від самого феномена життя, про що свідчить функціонально-телеологічна мова біологічної науки. У сучасній натуралістичній трактовці процес формування специфічних людських цінностей постає у вигляді нарощування, інтенсифікації й перетворення відношення значущості, що виникає водночас із першими живими організмами, у ході наступної антропологічної і соціально-культурної еволюції. І хоча вищі рівні цінностей мають соціальне коріння, саме відношення значущості виникає разом із живою природою й разом з нею досягає висот культури, моральності, релігії. Ціннісне відношення не привноситься суб'єктом, а народжується об'єктивно.

Цінності не трансцендентні світові, вони іманентні реальності, у просторі якої існує людина. Відповідно до єдності світу людину і її ціннісні виміри можна інтерпретувати поняттям універсуму як відображення особливої форми всезагальності, що об'єднує множинність існуючих елементів. Категорія універсальності найбільш повно відображує ідею єдності світу. Спостерігається безмежна різноманітність систем цінностей і окремих ціннісних уявлень. Уся світова реальність речей, властивостей та відношень має нерівнозначні ціннісні характеристики: частина об'єктів складає лише потенційні цінності. Але всі ці аспекти взаємопов'язані універсальністю й імовірною характеристикою людської природи.

Людина та її ціннісні уявлення не можуть мислитися у відриві від вселенського цілого. Людина перебуває в сутнісному зв'язку з буттям, і цінності характеризують цей взаємозв'язок як здатність досягати цілісність й гармонійно самоздійснюватися через саморозвиток та самоідентифікацію. Світ цінностей треба розглядати в діалектичній єдності, яку складає сама людина, природне і штучне середовище, сукупність суспільних відносин, сфера духовної культури. Цінності виступають у цьому середовищі спрямовуючою й орієнтуючою силою. Відтворюючи образ світу крізь призму людських потреб та інтересів, ціннісна реальність зумовлює відповідне відношення до світу. Тому цінності – не особлива дійсність, а можливість для людини створення нової дійсності в собі і навколо себе.

Розвиток ціннісного відношення як системи пов'язаний із зміною значень системних параметрів. Ця система динамічна, вона розвивається в часі й просторі, визначаючись життєвим досвідом людини й соціуму. У процесі соціально-історичного і антропологічного розвитку концептуальною основою ціннісного відношення стають не стільки матеріальні й біологічні потреби та інтереси, скільки духовні, соціально-культурні чинники людини, що характеризують поступовий перехід системи на новий рівень. Як і в будь-якій складній системі, її ускладнення не є однозначно конструктивним (у даному разі можна порівняти з системним аналізом процесу переходу біосфери в ноосферу). Ціннісне відношення набуває більше прошарків і варіативності.

Ціннісне відношення є цілеспрямованою системою, здатною до самоорганізації (самостійної зміни власної структури), що набуває особливої значущості в соціальному аспекті. Цінності й ціннісні орієнтації особистості регулюють реалізацію потреб людини у різних соціальних ситуаціях. Ієрархія системи цінностей включає елементарні ціннісні реакції, усвідомлені відношення в конкретному соціальному середовищі і базові соціально ціннісні установки. Кожен рівень даної системи завжди задіяний у різних сферах і

відповідних їм ситуаціях спілкування, створюючи певну сукупність життєвих відношень. Система цінностей дає змогу співвідносити індивідуальні ціннісні уявлення з цінностями соціуму, сукупність індивідуального й соціального досвіду зумовлює розвиток суспільства, а сукупність реалізованих цінностей складає своєрідність його культури.

У багатьох видах і формах діяльності індивід виступає не як ізольована одиниця, а як представник тієї чи іншої соціальної спільноти – сім'ї, трудового колективу, професійної корпорації, нації, етнокультурного співтовариства, демографічної когорти тощо, спираючись у багатьох випадках не тільки й не стільки на індивідуальний, скільки на груповий досвід і групові регулятори поведінки, засвоєні в ході соціалізації. Одночасна приналежність індивіда до численних соціальних груп різного масштабу й рангу різнобічно опосередковує його відношення зі світом. Інтенсивність цього включення може бути різною: від суто формальної належності і формальної орієнтації до повного прийняття норм, цінностей, ритуалів тощо та їх асиміляції у вигляді інтегрованих механізмів регуляції.

Ідентифікація індивіда з тією чи іншою соціальною групою як спільнотою феноменологічно є асиміляцією ним колективного досвіду і колективної психології цієї групи, найбільш концентрованим вираженням якої виступають групові цінності. Функціональна роль цінностей прямо пов'язана із самим фактом життя людини. На питання: «Чому існують цінності?» видатний фахівець із цієї проблеми К.Клакстон відповідає: «Тому що без них життя суспільства було б неможливим; функціонування соціальної системи не могло б зберігати спрямованість на досягнення групових цілей; індивіди не могли б одержати від інших те, що нам потрібно в плані особистих і емоційно-почуттєвих відношень; вони також не відчували б у собі необхідну міру порядку і спільності цілей» [5, 400].

У наш час, зважаючи на низку обставин, увага до ціннісного розвитку особистості практично зникла, а тому будівництво ансамблю ідеалів і цінностей здебільшого пускається на самоплив. Подібне ставлення до розвитку вищих регулятивних систем психіки не могло не призвести до негативних наслідків. Відбулася повальна «манкрутизація» (Ч. Айтматов) і «гіпнотизація» (сновидіння і некерованість, механічність і байдужість) сучасних людей. Ціннісний рівень організації психіки опинився в забутті, із-через що дитяча душа позбавилася стрижня, опори, фундаменту.

Можна полемізувати щодо причин, які призвели до створення наголошеної ситуації. Фахівці стверджують, що впродовж останніх десятиліть у всьому світі розгорнулася широкомасштабна «семіологічна війна», в ході якої зазнали повної розрухи цінності та ідеали людей, що істотно полегшило маніпулювання ними тими, хто в цьому зацікавлений. Чимало дослідників оперує терміном «ентропійна епідемія», під яким розуміється спонтанна хаотизація психічного світу людей, що призвела до загублення ними високо значущих орієнтирів та втрати ефективних життєвих стратегій.

Як би там не було, сучасні люди істотно «загоризонталізовані» і «заатомізовані». Горизонталізація акцентує момент втрати ефективної самореалізації у вертикальній схемі управління поведінкою «мотив–ціль–цінність», в результаті чого люди стали сприймати за цілі засоби життєзабезпечення і умови досягнення банального комфорту (кар'єра, гроші, безпека, задоволення, розваги). Атомізація, знову ж, стала наслідком розрухи ціннісного ансамблю (як окремої людини, так і соціальних груп), в результаті

чого людина була вихоплена із загального соціального контексту й відірвана від звичних родових та культурних зв'язків.

Ціннісні конструкти є складними психологічними утвореннями, про автономне життя яких мало хто із механістично налаштованих психологів здогадується. У певному розумінні цінності можуть бути зараховані до різновидів архетипів колективного безсвідомого, наближених до сфери індивідуальної психіки у процесі інтуїтивного осмислення тих чи інших значущих ключових термінів. Дати визначення цінності у даному разі важко, а то й неможливо, бо цінність сприймається людиною інтуїтивно, як якийсь конгломерат образів і уявлень, а відтак – смислів, пов'язаних з яскравим енергетичним станом. Прикладом таких ключових слів може бути «родина», «мати», «любов», «совість» та ін.

Якщо про цінність неможливо нічого сказати конкретно, бо це не допоможе встановленню інтуїтивного контакту індивіда з тим чи іншим архетипом, то можна спрямувати самостійні роздуми на низку ключових слів, пов'язаних із ціннісним переживанням. Фактично йдеться про системний опис смислового (семантичного) ареалу цінностей, що виражаються синонімічними, алегоричними і метафоричними рядами.

Зовнішня вербалізація є лише засобом стимулювання інтуїтивних процесів розуміння, що «запускається» сприйманням тих чи інших слів. В основі ж світосприйняття лежить так звана «основна символічна система» – цілісна мовна матриця, що накладається на потоки сприймань подібно до координатної мережі. Від розгалуженості й структурованості індивідуальної символічної системи залежить ефективність орієнтації людини в соціокультурному і природному середовищі, а також якість та інтенсивність процесу оброблення інформації.

Цінність визначає реальність суб'єктивності, включаючи індивід у контекст соціальних відношень, самоповагу, самооцінку, самоцінність, самість як смислове організуюче ядро цілісної особистості. Цінність – джерело спонтанної життєтворчості: зосередження мотивації; фокус індивідуальності; загальний знаменник творчої активності; інтродекційна матриця культури; результуюча сукупність онтогенетичних соціокультурних впливів; міст, що поєднує індивідуально актуальне і соціально значуще.

Література

1. *Никандров Н.Д.* Россия: социализация и воспитание на рубеже тысячелетий. –М. : Пед. России, 2000. – 304 с.
2. *Равен Д.* Компетентность в современном обществе. –М. : Когнито-центр, 2002. –395 с.
3. *Скотний В.Г.* Філософія : історичний і систематичний курс. –К. : Знання України, 2005. – 575 с.
4. *Сорокин П.А.* Человек. Цивилизация. Общество. –М. : Политиздат, 1992. – 542 с.
5. *Kluckhohn C.* Values and Value Orientations in the Theory of Action // Toward a General Theory of Action / Ed. By T. Parsons, E. Shils. – Cambridge, 1951.